

УДК 330.87:161.111

*І. О. Крюкова, д-р екон. наук, ст. викл.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

СИНТЕЗ ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ С. А. ПОДОЛИНСЬКОГО ТА ФІЛОСОФІЇ ГОСПОДАРСТВА С. М. БУЛГАКОВА

Погляди Подолинського та Булгакова на природно-соціально-економічні відносини як на системну цілісність зумовлюють спільні екзистенціальні засади гуманізму в ціннісній орієнтації космогенних теорій фізичної економії та філософії господарства, що обрані автором за методологічну підставу для їх синтезу. Зроблено висновок про синергетичний тандем зазначених економічних теорій, що взаємопосилює актуальність їх положень.

Ключові слова: фізична економія, філософія господарства, синергетика, системна цілісність, ціннісна орієнтація, екзистенціалізм, космогенність, антиномія праці, софійність, гуманізм.

Узимку 2000-го року в Київському національному економічному університеті та навесні 2004-го року на базі економічного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка пройшли наукові конференції, присвячені дослідженню економічних аспектів наукової спадщини наших видатних співвітчизників С. А. Подолинського та С. М. Булгакова. Ці події стали історичною передумовою вибору теми написання даної статті.

Фокусуючи увагу на проблемі міжуніверситетського наукового співробітництва, зазначимо, що досить дивним видається той факт, коли в рамках однієї з конференцій не було згадано імен учених, здобутки яких вивчала інша, і — навпаки. На конференції «Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива» в КНЕУ не було згадано наукової спадщини С. М. Булгакова та його однодумців, так само як і на конференції ««Філософія господарства» С. М. Булгакова: на шляху до нової парадигми політекономії» в КНУ ім. Т. Г. Шевченка не згадали про положення вчення С. А. Подолинського та його послідовників [10, 11].

Проте економічні погляди зазначених теоретиків і їх сподвижників, що були предметами конференцій, на нашу думку, безумовно були логічно солідарними, а посилення на їхні доробки, які можна вважати зустрічним рухом в обґрунтуванні спільної проблематики, могло б послужити додатковим свідченням актуальності піднятих у рамках кожної з конференцій питань, що збагатило б наукові аргументи їх аналітики вшир. Адже з огляду на тематику тез згаданих конференцій, їх зміст був синергетичним один до одного, тобто мав взаємопосилюючий теоретичний ефект. Нагадаємо, що синергетика (від грецьк. «діючий разом») означає явище посилення певної дії за участі двох компонентів, що діють в одному напрямі [4, с. 353].

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що фізична економія С. А. Подолинського і філософія господарства С. М. Булгакова не є рудиментними економічними теоріями — в процесі історичної еволюції економічної думки вони не втратили свого первинного значення з огляду на сучасну відкритість піднятих у них проблем.

Науковою базою нашого дослідження стали роботи «Праця людини і її відношення до розподілу енергії» С. А. Подолинського а також «Філософія господарства» і «Народне господарство та релігійна особистість» С. М. Булгакова та їх опрацювання сучасними науковцями [1; 2; 7; 10; 11].

Метою дослідження є синтез економічних поглядів Подолинського та Булгакова на підставі зіставлення цивілізаційних аспектів методологічної будови їх теорій.

Науковою передумовою написання статті стало висвітлення й аналіз особливостей змісту економічних поглядів С. А. Подолинського та С. М. Булгакова зі зіставлення їх світоглядних переконань, здійснені автором у попередніх публікаціях, що дозволило дійти висновку про ідейно-ціннісну спорідненість і синергетику теорій фізичної економії та філософії господарства [5; 6].

Неординарність та наполегливість особистості, тернистий творчий шлях, тяжка, трагічна життєва доля та тривалі роки суспільного забуття — це те, що поєднало С. А. Подолинського та С. М. Булгакова. Ці прізвиська із скарбниці вітчизняної економічної культури через 100 років відроджено вдячними нащадками. Їхні ідеї дістали нині зуміння і відгук у нас. Саме так — економічної культури, бо ці представники внесли до економічної науки частку своєї духовності. Вони стояли біля морально-етичних витоків української школи соціального інституціоналізму кінця XIX — початку XX століть.

Аналіз творчих доробків Булгакова і Подолинського засвідчує, що поглядам обох авторів притаманний природно-соціальний синкретизм, який проектується на сферу економіки. Причину існування такого системного синкретизму як Булгаков, так і Подолинський вбачають у людині. Людина як планетарний носій глобальної космогенної синергетики природної і соціальної систем, біосфери і ноосфери, екології та економіки — ось спільна площина теоретичної спадщини обох мислителів, квінтесенція їхнього економічного гуманізму.

Системна цілісність — структурна і функціональна синкретичність природного та соціального буття — зумовлює необхідність бачити людину в природі так само, як і природу в людині, в економічній та позаекономічних сферах людського буття. Таким є ціннісний лейтмотив обох дослідників.

Перевагою Подолинського можна вважати підтвердження ним своїх фундаментальних економічних висновків аргументами точних природничих наук. Булгаков, звісно, не можна назвати прямим послідовником Подолинського та представником школи фізичної економії. Він не був природознавцем і не дивився на економіку крізь призму фізичних процесів. Натомість спирався в своїй економічній логіці на релігійні софійно-сакральні міркування, на християнську віру, хоча і мав їх нетрадиційне бачення.

Можна припустити, що М. О. Бердяєв, який був з Булгаковим сподвижником одного культурно-релігійного спрямування та водночас, за деякими версіями, родичем сім'ї Подолинських, відіграв певну єднальну роль між науковою спадщиною Сергія Андрійовича та економічною творчістю Сергія Миколайовича [12].

Відданість релігії стала результатом життєвої еволюції поглядів Булгакова. Той факт, що саме на духовній діяльності спинився автор під кінець свого життя і саме її трактуванню та поширенню приділив свої останні роки, свідчить про те, що він утвердився в цьому цивілізаційному факторі як у найбільш важливому для життя суспільства. Те, що саме з глибокими переконаннями у вірі закінчив автор свій творчий шлях, наприкінці якого в людині говорить глас життєвої світоглядної мудрості, додає вагомості його теоретичним висновкам щодо нормативного впливу морально-етичного чинника на економічний розвиток.

Слід зазначити, що, аналізуючи роль людської праці в процесі суспільного розвитку, С. М. Булгаков звертав увагу на її антиномічність: «Праця в поті чола як господарська діяльність є печать рабства стихіям», прояв жорстокої природної необхідності; водночас праця як творчість «не є прокляття чи неволя, вона є виразом високого покликання людини, образ Божий у людині» [2, с. 230]. Отже, С. М. Булгаков бачив у праці не просто один із факторів виробництва, подібний до капіталу і землі, а зв'язок між людиною і Всесвітом, земним і космічним життям. І це методологічно споріднює його з Подолинським.

На думку С. М. Булгакова, «людство є душа світу, принаймні у своєму призначенні і в своїй потенційності, тобто з нормативно-софійного погляду. Однак вона належить і до самого цього світу, і сам процес господарства зумовлюється цією космічною хворобою, розривом між «природою, яка творить» і «природою, яка створюється». Тож мета господарства, його межа — подолання цієї хвороби, відновлення єдності «природи, яка творить» і «природи, яка створюється» [1, с. 140]. Такий підхід уможливив висновок про гармонійне системне поєднання природи та економіки як про суть і мету людської діяльності, що визначає її цінність.

Аналогічних, якщо не взяти на себе сміливість сказати тотожних ціннісних висновків дійшов Подолинський, який мету економічного розвитку узгоджував із примно-

женням запасів природної енергії, що надходить від Сонця й акумулюється біомасою, та навіть узалежнював із завданнями цього примноження. Природна енергетика може переходити з одних форм в інші, маючи тенденцію до розсіювання і втрати. З огляду на поступове повільне, але неухильно-загрозливе для людства у далекому майбутнього згасання сонячного випромінювання, актуалізується мета нагромадження енергії як порятунк енергетичного бюджету земної поверхні від спустошення [7].

Людина, за Подолинським, є величною постаттю на Землі. Вона наділена продуктивними здібностями, так само, як і все живе на нашій планеті. За «законом Подолинського», людина може нагромаджувати в результаті своєї життєдіяльності вдесятеро більший запас енергії, ніж кількість енергії, що вона витрачає в її процесі [7, с. 236]. Проте «може» означає лише потенцію до дії, а не саму дію. У цьому відношенні важливою є оцінка характеру ентропійних процесів людства, тобто вимір ентропії.

Ентропія — це процес часткового розсіювання енергії, яким неодмінно супроводжується господарська діяльність [4, с. 327]. Ентропія може абсолютно зменшувати енергетичний бюджет Землі навіть в умовах його відносного збільшення. Тому проблема бачиться як в абсолютних показниках ентропії, так і її інтенсивності.

Марнотратство людства прискорює ентропію, збільшуючи її масштаби. У свою чергу, ентропія може трансформувати енергію у форми, піддатніші розсіюванню, тобто її втратам, унеможливаючи зворотну метаморфозу. Тож попри потенційний оптимізм енергетична теорія Подолинського уможливує економічний песимізм щодо перспектив нагромадження енергетичного потенціалу для цивілізаційного прогресу людства. Словами його ідеологічного спадкоємця Вернадського ця теза б звучала як необхідність подолання суперечностей біосфери та ноосфери [9]. Шлях подолання — побудова екзистенціальної моделі економіки на засадах екологоорієнтованої моральної етики відносин господарювання, яка втілює стратегічну мету соціального гуманізму, оскільки передбачає збереження можливостей якомога довшого ресурсного життєзабезпечення майбутніх людських поколінь.

Отже, як бачимо, теологічне бачення філософії господарської діяльності людини Булгаковим є принципово узгодженим із природничими позиціями у ставленні до економічної діяльності людства фізичною економією Подолинського. Ці автори, образно кажучи, йшли пліч-о-пліч під єдиним прапором ціннісно-орієнтованого економічного розвитку цивілізації. Погляди вчених на ціннісну орієнтацію економіки суттєво збігалися, доводячи її істинний принцип — принцип екзистенціалізму.

Різнилися лише висхідні інституціональні підходи, що становить формальну перешкоду для розуміння методологічної тотожності висновків учених. Релігійні та природні чинники економічного розвитку як висхідні інституції економічного аналізу Булгакова і Подолинського досліджені ними системно. Це дозволило авторам незалежно одному від одного та від специфіки їх позаекономічних висхідних позицій сформулювати зіставні системні положення, які зумовлюють синергетичний ефект їх теорій і можливість їх синтезу.

Екзистенціалізм як ключовий принцип системного підходу до ціннісної орієнтації економічного розвитку став площею синергетики у синтезі теорій Подолинського та Булгакова. Це дає підстави вважати Булгакова Подолинського прихильниками однієї екзистенціальної ціннісної традиції в економічній теорії [3, с. 1305].

Ціннісний принцип екзистенціалізму як спільна методологічна засада теорії фізичної економії Подолинського та філософії господарства Булгакова виходить із сутнісної природи людини, зумовленої біопсихосоціальною структурою особистості, яка має визначати характер її функціональних зв'язків у процесі забезпечення людської життєдіяльності. Отже, з погляду методології наукової систематизації, Подолинського та Булгакова можна розглядати як представників єдиної парадигми економічного розвитку цивілізації.

Наукова парадигма авторів ґрунтується на космогенному характері засад їхніх теорій. Саме космогенність як висхідна глобальна засада є основою системної по-

будови природної та соціально-економічної систем на принципах екзистенціальної інтеграції.

Фізична економія та філософія господарства обґрунтовують доцільність екзистенціалізму в його двох суспільних іпостасях — соціальній та екологічній, — як в органічно взаємопов'язаних аспектах їх прояву. Фізично-природною основою екзистенціальної ціннісної орієнтації економіки, на погляд Подолинського, є спільний фізичний вимір енергетичних потоків у природі та в економіці з подальшою відповідною оцінкою ефективності енергетичних трансформацій в ентропійних процесах з погляду оптимального узгодження потреб людського розвитку та відносного збільшення енергетичного бюджету Землі, тобто забезпечення максимальної збалансованості поточних та перспективних економічних інтересів людства.

Отже, ціннісну орієнтацію економічних поглядів Подолинського визначає енергетичний інструмент економічного аналізу та гуманістична мета. Тому природно-фізичні за основою, економічні роздуми Подолинського є морально-етичними за результатом. У цій результаті вони і збігаються з ціннісною філософією економічних міркувань Булгакова.

Екзистенціальну ціннісну орієнтацію економіки Булгаков визначає чинником моральної етики. За морально-етичним аспектом екзистенціальної ціннісної орієнтації Булгакова, запорукою сталого економічного розвитку є відданість консервативним релігійним традиціям, моральній етиці християнської віри та формування на її базі соціального інституту психологічної установки на конструктивну космогенну людську діяльність, спрямовану на розбудову відносин природно-економічної координації з метою підтримки екзистенціального системного принципу гармонії природного в людині та людського в природі.

Екзистенціалізм як принцип гармонійного співіснування природи і людини, екологічної сфери та соціально-економічної у філософії господарства і фізичній економії протиставляється пересічній філософії розвитку суспільного господарства, базованій на сцієнтизмі [8, с. 1307].

Підіб'ємо підсумки дослідження за висунутою гіпотезою.

По-перше, логіка економічного дослідження С. А. Подолинського виходить на моральну гідність людства, як основний критерій економічного вибору з погляду його глобальних планетарних перспектив. Морально-етичний чинник успішної довготривалої стратегії економічного розвитку, до якого доходить наприкінці свого дослідження з фізичної економії «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» С. А. Подолинський, є висхідним в аналізі економіки за С. М. Булгаковим. Це означає замкнення логічного кола, в яке вписуються, тобто синтезуються положення теорії обох авторів.

По друге, екзистенціальна позиція є знаковою як у науковій спадщині Булгакова, так і Подолинського. Саме реалізація екзистенціального принципу організації суспільного господарства на відміну від відомих і популярних у суспільній і, зокрема, в економічній науці цивілізаційного принципу сцієнтизму та людиноцентризму як його логічного продовження створює, на нашу думку, передумову для утвердження справжнього гуманізму — тривало життєздатного і далекоглядного, — палкими прихильниками якого були С. А. Подолинський і С. М. Булгаков.

По-третє, спільній для Подолинського та Булгакова ідеї суспільно-економічного гуманізму вони надавали космогенного характеру.

По-четверте, вони несли цю ідею суспільству з тією різницею, що «тримали» її за різні цивілізаційні боки — морально-психологічний (релігійний) аспект досліджував С. М. Булгаков, а фізичний (енергетичний) аспект обґрунтовував С. А. Подолинський.

І нарешті, по-п'яте, в контексті змісту їхніх теорій ці сфери синергетично взаємообумовлені, що доводить доречність запропонованого нами синтезу.

Отже, здійснена в цій статті спроба синтезу економічних поглядів Подолинського та Булгакова не є еkleктичною компіляцією їх теорій. Фізична економія Подо-

линського та філософія господарства Булгакова являють собою синергетичний методологічний тандем, тобто взаємопов'язану систему двох об'єктів, що взаємно підсилюються в своїй дії.

Цей тандем має вигляд цілком послідовний і гармонійний з огляду на комплексне, з одного боку, природниче (ентропійне), а з іншого, філософське (теологічно-сакральне) обґрунтування нормативної організації суспільного господарства у працях мислителів.

Висвітлення їх синтезу дає змогу посилення в ціннісній орієнтації нормативної економіки наголосу на справжньому гуманізму за допомогою його зустрічного двобічного обґрунтування. Необхідність такого ціннісного наголосу доцільна щодо узгодження руху сучасних економічних процесів із тривалою цивілізаційною перспективою людства відповідно до стратегічних соціально-економічних потреб його безпеки, підпорядкованих природно-ресурсному фактору забезпечення сталого економічного розвитку.

Роль С. А. Подолинського та С. М. Булгакова для економічного світогляду є фундаментальною з огляду на висвітлення ними об'єктивного та суб'єктивного аспектів організації господарської діяльності людства. Фізична економія є тією ключовою теорією, що визначає природне матеріально-ресурсне походження об'єктивних засад економічної науки, а філософія господарства є орієнтиром її нормативного суб'єктивізму.

З можливості синтезу фізичної економії та філософії господарства впливає як підтвердження актуальності значення висновків відповідних теорій, так і необхідність їх популяризації в курсах фундаментальних економічних дисциплін. Висвітлення в них системних засад ціннісної орієнтації економічних поглядів С. А. Подолинського та С. М. Булгакова, цивілізаційної генетики і особливостей їх гуманізму є доцільним для економічного виховання сучасного студентства в дусі кращих морально-етичних традицій вітчизняного інституціоналізму.

Література

1. Булгаков С. Н. Народное хозяйство и религиозная личность // Булгаков С. Н. Соч.: В 2 т. — Т. 2. — М.: Наука, 1993.
2. Булгаков С. Н. Философия хозяйства. — М.: Наука, 1990.
3. История философии: Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис, Книжный Дом. — 1992. — 1376 с.
4. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навчальний посібник. — К.: КНЕУ, 1999. — 368 с.
5. Крюкова І. О. Ціннісна синергетика природно-економічної взаємодії в цивілізаційному контексті // Економіст. — Київ. — 2008. — № 3. — С. 45—47.
6. Крюкова І. О. Ціннісна спорідненість економічних поглядів С. А. Подолинського та С. М. Булгакова // Економіка: проблеми теорії та практики. — Збірник наукових праць. — Випуск 237: В 4 т. — Т. V. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. — С. 1306—1313.
7. Праця людини і її відношення до розподілу енергії. — Подолинский С. А. Вибрані твори / Упоряд. Л. Я. Корнійчук. — К.: КНЕУ, 2000. — С. 203—282.
8. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4 изд. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — 1632 с.
9. Учение В. И. Вернадского о переходе биосферы в ноосферу, его философское и общенаучное значение.: Т. 1. — М.: Философское общество СССР, 1990. — 236 с.
10. Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження С. А. Подолинського. — К.: КНЕУ, 2001. — 160 с.
11. «Філософія господарства» С. М. Булгакова: на шляху до нової парадигми політекономії: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченій 170-річчю Київського національного університету ім. Т. Шевченка і 60-річчю економічного факультету. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2004.
12. Чесноков В. С. Подолинские и Бердяевы (родственные связи). — Вопросы истории. 1992. — № 8—9, С. 156—158.

Надійшла до редакції: 04.02.2009